

อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมข้าว ชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง
Identity, Local Wisdom, and Rice Culture of Loomnamchang Community, Mae
Tha District, Lampang Province

¹สมจันท์ ศรีปรัชยานนท์, ยุทธนา พูนเกิดมะเร็ง, สหทัยา วิเศษ, สมพิศ กาติบ,
ปานิสรา เทพรักษ์

¹Somchan Sripraschayanon, Yutthana Poonkirtmarirng, Sahathaya Wises,
Somphit Katip, Panisara Theprak

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: sartsirin@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนในจังหวัดลำปาง 2) เพื่อศึกษากระบวนการผลิตวัฒนธรรมข้าวของชุมชนลุ่มน้ำจาง 3) เพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เครื่องมือวิจัย ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก 30 รูป/คน การสนทนากลุ่มย่อย 30 คน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาและพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่า 1. อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมข้าวมี 6 มิติ ได้แก่ 1) มิติทางพระพุทธศาสนา: ข้าวสำคัญในพิธีกรรมทางศาสนา 2) มิติทางครอบครัว: ครอบครัวปลูกฝังความกตัญญูในเรื่องข้าว 3) มิติทางความเชื่อและพิธีกรรม: ข้าวเกี่ยวข้องกับความเชื่อและการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 4) มิติทางชุมชน: วัฒนธรรมข้าวเป็นรากฐานของสังคมเกษตรกรรม 5) มิติทางประเพณีและวัฒนธรรม: ข้าวสำคัญในประเพณีท้องถิ่น 6) มิติทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: การทำนาอินทรีย์เป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

2. กระบวนการผลิตข้าวในชุมชนมีอยู่ 6 ขั้นตอน ได้แก่ การเตรียมเมล็ดพันธุ์ การเตรียมพื้นที่และบำรุงดิน การปรับพื้นที่เพาะปลูก การเพาะต้นกล้าข้าว การดำนาและดูแลต้นข้าว และการเก็บเกี่ยวพร้อมทำบุญข้าว

3. การส่งเสริมวัฒนธรรมข้าวอินทรีย์วิถีพุทธมีอยู่ 5 แนวทาง คือ 1) อนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม 2) ส่งเสริมพิธีกรรมทางศาสนาเกี่ยวกับข้าว 3) เสริมสร้างพลังชุมชน 4) สร้างคุณค่าข้าวผ่านพิธีกรรมทางพุทธศาสนา 5) ผลักดันนโยบายเกษตรอินทรีย์ที่ยั่งยืน

การส่งเสริมอัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมข้าวช่วยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการทำงาน โดยเชื่อมโยงความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีท้องถิ่น ซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่าย สร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ส่งเสริมสุขภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: อัตลักษณ์; วัฒนธรรมข้าว; ชุมชนลุ่มน้ำจาง

Abstract

The research aims to: 1) study the identity, wisdom, and rice culture of the community in Lampang province; 2) study the process of rice culture production in the Loomnamchang Community; 3) promote the identity, wisdom, and rice culture of Loomnamchang Community in Mae Tha District, Lampang Province. The research tools include document study, in-depth interviews with 30 people, and focus group discussions with 30 participants. Data analysis was performed using content and descriptive analysis methods.

The research findings are as follows: 1. The identity, wisdom, and rice culture consist of six dimensions: 1) Religious Dimension: Rice plays an important role in religious rituals; 2) Family Dimension: Families instill gratitude related to rice; 3) Belief and Ritual Dimension: Rice is associated with beliefs and rituals for blessings from sacred entities; 4) Community Dimension: Rice culture is the foundation of agricultural society; 5) Tradition and Cultural Dimension: Rice is important in local traditions; 6) Nature and Environmental Dimension: Organic rice farming is a way to preserve the environment.

2. The rice production process in the community consists of six steps: 1) seed preparation; 2) soil preparation and fertilization; 3) land preparation for planting; 4) rice seedling cultivation; 5) rice planting and care; 6) rice harvesting along with a rice blessing ceremony.

3. There are five strategies for promoting the Buddhist organic rice culture: 1) Preserve traditional rice culture; 2) Promote religious rituals related to rice; 3) Strengthen community power; 4) Create value for rice through Buddhist rituals; 5) Push for sustainable organic agriculture policies.

The Promoting an identity, wisdom, and rice culture helps to change farming practices by linking beliefs, rituals, and local traditions. This approach reduces costs, creates balance between humans and nature, and promotes sustainable health, economy, society, and the environment.

Keywords: An Identity; Rice Culture; Loomnamchang Community.

บทนำ

การปลูกข้าวถือเป็นอาหารหลักของคนในประเทศไทย และมีพิธีกรรมการปลูกข้าวที่เป็นวัฒนธรรมสะท้อนความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่มนุษย์สร้างขึ้นและถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อๆ มากลายเป็นเอกลักษณ์ทาง

สังคม ซึ่งข้าวเป็นองค์รวมของธรรมชาติ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ ด้านร่างกายนั้น ข้าวเป็นอาหารหล่อเลี้ยงให้เจริญเติบโต อยู่เย็นเป็นสุข จะหาสิ่งใดอื่นมาหล่อเลี้ยงร่างกายให้เหมือนข้าวไม่มี ขณะที่ด้านจิตใจ ข้าวเป็นสายใยร้อยรัดความสัมพันธ์ถึงกันอย่างลึกซึ้ง ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติ เปิดโอกาสให้มนุษย์ได้พัฒนาตนเองเพื่อบรรลุเป้าหมายตามอุดมการณ์ได้ (Hataichanok Nandhapanich, 2004) จนทำให้สังคมไทยเกิดความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เป็นแหล่งอาหารหลักมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ ซึ่งการปลูกข้าวจะต้องพึ่งพาธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถกำหนดหรือควบคุมได้ ส่งผลให้ชาวนาเกิดความเชื่อด้านพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวเพื่อเป็นหลักประกันทางด้านจิตใจ โดยมีวัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา ดังนี้

1. เพื่อขอร้องอ้อนวอนต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผี สิ่งลี้ลับหรือเทวดาฟ้าดินต่างๆ ให้ช่วยดูแลรักษาต้นข้าวให้เจริญงอกงามและได้ผลผลิตตามจำนวนที่ต้องการ
2. เพื่อบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประจำอยู่ในธรรมชาติ และขออนุญาตใช้สอยทรัพยากรต่างๆ ในการเพาะปลูก เช่น แม่พระธรณีในการขอใช้พื้นดิน พระแม่คงคาในการขอใช้น้ำ เป็นต้น
3. เพื่อขอขมาต่ออำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่ใช้ในการปลูกข้าว
4. เพื่อเสี่ยงทายผลผลิตว่าจะดีหรือไม่ดี มากน้อยเพียงใด และความสบายใจหรือหากเสี่ยงทายแล้วได้ผลที่ไม่ดีจะได้หาทางแก้ไข เช่น บำรุงเพิ่มแร่ธาตุอาหารในดินและต้นข้าว การขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว เป็นต้น

ความเชื่อและพิธีกรรมการทำนาข้าวจะสัมพันธ์กับแม่โพสพที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คอยดูแล รักษาต้นข้าว และมีกระบวนการผลิตข้าวตั้งแต่ก่อนลงมือปลูกข้าวจนกระทั่งหลังการเก็บเกี่ยวที่ชาวนาจะประกอบพิธีกรรมเพื่อบอกกล่าว ขออนุญาต และขอขมาแม่โพสพ เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารอันนำมาซึ่งความสุขของคนในสังคม ซึ่งพิธีกรรมและกระบวนการผลิตข้าวจำแนกตามลักษณะและช่วงเวลาการประกอบพิธีกรรมออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. พิธีกรรมก่อนลงมือปลูกข้าว เป็นการบอกกล่าวผีบรรพบุรุษ ผีประจำหมู่บ้าน ผีประจำชุมชน หรือผีเมือง เพื่อบอกขออนุญาตเริ่มต้นปลูกข้าวในปีนั้นๆ และขอให้บุญบารมีช่วยคุ้มครองให้ได้ผลผลิต รวมถึงขอให้ผู้ปลูกมีสุขภาพดีมีแรงปลูกข้าวจนถึงเก็บเกี่ยว ซึ่งแต่ละภูมิภาคจะมีลักษณะพิธีกรรมคล้ายๆ กัน คือ การนำอาหารมา เช่น สรวงสังเวยผี การนิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เพื่อเป็นสิริมงคล รกรำทำบุญกุศลอุทิศให้แก่บรรพบุรุษ ในกรณีที่ไม่ตกต้องตามฤดูกาลจะต้องประกอบพิธีกรรมขอฝน ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค เช่น ในภาคอีสานจะมีการจุดบั้งไฟเพื่อบูชาพญาแถนซึ่งเป็นผีที่มีอำนาจสูงสุดบนฟ้า ในภาคกลางมีพิธีกรรมแห่นางแมว การบูชาพระคันธราชหรือพระราชพิธีพืชมงคลซึ่งเป็นพิธีหลวง เป็นต้น
2. พิธีกรรมระหว่างปลูกข้าว เริ่มจากพิธีแรกนาเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกข้าวและการหว่านเมล็ดหรือก่อนถอนต้นกล้าไปปักดำในแปลงนาจะต้องประกอบพิธีแรกดำนา เพื่อเป็นการบอกกล่าวพระแม่โพสพที่ถือเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่รักษาต้นข้าว เมื่อต้นข้าวกำลังออกรวงตั้งท้องอ่อนๆ จะประกอบพิธีทำขวัญข้าวที่เป็นพิธีทั้งทางพุทธและทางไสยศาสตร์ เพื่อถวายเป็นของต่างๆ บูชาแม่โพสพให้ดูแลรักษาต้นข้าว ไม่ให้ศัตรูพืชชนิดต่างๆ มาทำลาย และหากมีน้ำมากเกินไปจะประกอบพิธีไล่เรือ เพื่อขับไล่ น้ำออกไปไม่ให้ท่วมต้นข้าว
3. พิธีกรรมช่วงเก็บเกี่ยวและได้ผลผลิต มีการบอกกล่าวขออนุญาตเก็บเกี่ยวผลผลิต เมื่อเก็บเกี่ยวได้ข้าวแล้วจะประกอบพิธีนวดข้าว การนวดข้าวนั้นจะเอารวงข้าวฟาดลงกับพื้นหรือใช้ขวหรือควายมาเหยียบรวง จึง

ต้องบอกกล่าวขอขมาพระแม่โพสพ เมื่อนำข้าวเปลือกเก็บที่ยังฉางก็ประกอบพิธีเปิดฉางหรือเปิดฉาง แล้วนำผลผลิตแรกเก็บเกี่ยวที่ได้ไปทำทานข้าว คือ การนำข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ในครั้งแรกไปทำบุญกับพระสงฆ์ ซึ่งเรียกว่าเทศกาลสารทเดือน 10 หลังจากหมดฤดูทำนาแล้วจะประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าว ขวัญควาย เพื่อเป็นการขอบคุณและขอขมา จนกระทั่งการนำผลผลิตข้าวไปขายก็ต้องประกอบพิธีตักข้าว ซึ่งถือเป็นพิธีกรรมสุดท้าย (Thai Studies Journal, 2022)

แม้ว่าประเทศไทยได้รับการยกย่องว่าเป็นประเทศแห่งเกษตรกรรมที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง โดยประชากรส่วนใหญ่ใช้ชีวิตในภาคเกษตรกรรม เช่น ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ ชาวประมง ฯลฯ แต่ขณะเดียวกันคุณภาพชีวิตเกษตรกรไทยกลับตกอยู่ในภาวะความยากจน และมุ่งเน้นทำการเกษตรเคมีเพื่อการส่งเสริมการขายเท่านั้น อีกทั้งเกษตรกรสูญเสียการเข้าถึงและการควบคุมปัจจัยด้านการผลิตและกระบวนการผลิตที่ต้องพึ่งพาองค์กรภาครัฐและธุรกิจเอกชนในการจัดหาปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีต่างๆ เกือบทุกด้าน จนเกษตรกรได้กำไรน้อยลงหรือได้เงินไม่แตกต่างจากการขายแรงงานในที่ดินของตนเอง นอกจากนั้น เกษตรเคมีนั้นยังมีผลกระทบหรือผลข้างเคียงอีกมากมาย เช่น ผลกระทบทางด้านสุขภาพของเกษตรกรและสุขภาพของผู้บริโภคอีกด้วย การทำเกษตรเคมีเป็นสาเหตุที่ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ทำลายสิ่งแวดล้อมและทำลายความสมดุลของระบบนิเวศอีกด้วย (Phumisak Rasi, 2016) โดยเฉพาะการทำปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรทั่วโลกภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งจำเป็นจะต้องมีการพัฒนาปรับปรุงพันธุ์พืชและการใช้ปุ๋ยเคมีในการเกษตรเพิ่มมากขึ้น ในประเทศไทยกลุ่มเกษตรกรได้หันมาใช้ปุ๋ยเคมีในตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 และใช้อย่างจริงจังตั้งตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2512 เป็นต้นมา เพราะเมื่อใส่ปุ๋ยเคมีแล้วพืชจะเจริญงอกงามและให้ผลผลิตที่ดีทันที แต่เกษตรกรไม่ทราบว่าจะมีปัญหาติดตามมาอีก 20 - 30 ปีข้างหน้า เพราะใช้ปุ๋ยเคมีมากเกินไปจนทำให้ดินแข็งและเป็นกรดจนดินเสื่อมสภาพ ไม่สามารถปลูกพืชได้ (Manit Kittijungjit, 2012)

การทำเกษตรอินทรีย์ ถือได้ว่าเป็นทางออกสำหรับการทำนาของกลุ่มเกษตรกร เพื่อฟื้นฟูสภาพดินและสิ่งแวดล้อมให้กลับคืนมาจากการทำเกษตรเคมี เพราะเป้าหมายของการทำเกษตรที่ยั่งยืนจะต้องปลอดภัยทั้งตัวเกษตรกรและผู้บริโภค อีกทั้งเป็นการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อม ให้เกิดการเกื้อกูลกันและกัน โดยการใช้เศษพืชเป็นอาหาร สัตว์ และใช้มูลสัตว์ วัตถุอินทรีย์อื่นเป็นสารบำรุงดินไม่ใช่สารเคมีสังเคราะห์ (Sutjai Jongworakitwatana, 2002) รวมถึงการนำเอาภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ประโยชน์ในด้านการผลิตพืชผลที่ปลอดภัย ไร้สารตกค้างที่จะเป็นอันตรายต่อผู้ผลิตและผู้บริโภคและไม่ทำให้ สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมอีกด้วย (Department of Agriculture, 2000)

ชุมชนลุ่มแม่น้ำจาง ตำบลบ้านกัว อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตเกษตรกรรมอินทรีย์เพื่อบริโภค และเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแหล่งน้ำ ความเชื่อ และอัตลักษณ์การผลิตข้าวอินทรีย์ที่ได้รับการสืบทอดและถ่ายทอดสืบทอดกันมา โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ขุดพบเจอเมื่อไม่นาน และได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามแบบโบราณกาลที่ยึดถือปฏิบัติกันมารวมถึงอัตลักษณ์ด้านการปลูกข้าวสายพันธุ์นาคที่เชื่อมโยงกับความเชื่อด้านพญานาคที่จะช่วยให้การเพาะปลูกได้เกิดความอุดมสมบูรณ์แบบข้าวอินทรีย์ ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะอัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรม

ข้าว ชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าว กระบวนการผลิตวัฒนธรรมข้าว และส่งเสริมอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวของชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปางที่สะท้อนความเชื่อ ประเพณี คุณค่า และภูมิปัญญาที่เป็นหลักสำคัญในการพึ่งพาตนเองและการใช้ชีวิตของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติสมบูรณ์แบบ รวมถึงเป็นการอนุรักษ์ สืบสานความเชื่อ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมข้าวที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมในคงอยู่ในชุมชนสืบต่อไป

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนในจังหวัดลำปาง
- 2) เพื่อศึกษากระบวนการผลิตวัฒนธรรมข้าวของชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง
- 3) เพื่อเสนอแนวทางส่งเสริมอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้มีขั้นตอนในการศึกษา ดังนี้

1. วิธีการวิจัย การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และประชุมกลุ่มย่อย ดังนี้

1.1) การศึกษาเอกสาร โดยศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารที่เพื่อนำไปสู่การสร้างเครื่องมือการวิจัย

1.2) การสำรวจความเห็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวที่เกิดจากอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนในจังหวัดลำปาง เพื่อนำไปสู่กระบวนการผลิตวัฒนธรรมข้าวของชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง

1.3) สันทนากลุ่มเป้าหมาย เพื่อช่วยระดมความเห็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวและกระบวนการผลิตของชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง

2. พื้นที่การวิจัย ได้แก่ ชุมชนฮักน้ำจาง บ้านนาแก้วก๊ว ตำบลบ้านก๊ว อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง ซึ่งเป็นชุมชนต้นแบบที่ตระหนักคุณค่าทางภูมิวัฒนธรรม ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ ความเชื่อ วิถีความเป็นอยู่ และการส่งเสริมให้สมาชิกได้หันมาสนใจการทำเกษตรอินทรีย์ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญออก 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในเชิงคุณภาพ จำนวน 30 รูป/คน และ 2) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญการประชุมกลุ่ม จำนวน 30 คน

4. คณะผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือการวิจัย ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 คนตรวจสอบความเที่ยงตรงของเครื่องมือ เพื่อนำไปสู่การสำรวจความเห็นของเกษตรกรในจังหวัดลำปาง

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย ดังนี้

- 5.1) การศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่การสร้างเครื่องมือสอดคล้องกับอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนในจังหวัดลำปาง
- 5.2) คัดเลือกเป้าหมายแต่ละพื้นที่แบบเจาะจง
- 5.3) การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อสำรวจความเห็นเกี่ยวกับอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนในจังหวัดลำปาง
- 5.4) การสรุปองค์ความรู้จากการลงพื้นที่และการประมวลภาพนิ่ง
- 5.5) การเผยแพร่บทความวิจัยและจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์
- 5.6) การวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยได้มีการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร คณะผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ที่ได้จากการศึกษาเอกสาร เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีจากหนังสือ ตำราและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีความสอดคล้องอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนในจังหวัดลำปาง 2) การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก และกระบวนการผลิตวัฒนธรรมข้าว เพื่อนำไปสู่แนวทางการส่งเสริมอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

ผลการวิจัย

1. อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนในจังหวัดลำปาง จำแนกออกเป็น 6 มิติ คือ
 - 1) มิติด้านพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในอัครคัมภีร์สูตร โดยชาววิวัฒนาการจากการบริโภควัณณินจนกลายเป็นชาวสาวิณเป็นมรดกและวัฒนธรรมของมนุษยชาติ และเหตุการณ์ทางพระพุทธศาสนาที่เหล่าพระมหากษัตริย์และตระกูลศากยวงศ์มีความสัมพันธ์กับข้าว รวมถึงการใช้ข้าวในศาสนพิธีกรรม และพระสงฆ์เปรียบเสมือนนาบุญที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกข้าว (การทำบุญ) สำหรับพุทธศาสนิกชน จนเป็นจารีตการทำบุญแก่พระสงฆ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้
 - 2) มิติด้านครอบครัว ข้าวเป็นวัฒนธรรมที่เกิดจากการบ่มเพาะประสบการณ์ คุณค่า ค่านิยม และการปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยสถาบันครอบครัวจะเป็นผู้ให้การสั่งสอนสมาชิกในครอบครัวให้รู้จักคุณค่าของข้าวและปลูกฝังคุณธรรมด้านความกตัญญูต่อบุพการีชน กตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกตัญญูต่อการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่แวดล้อม
 - 3) มิติด้านความเชื่อและพิธีกรรม โดยอาศัยหลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นกุสโลบายการอยู่ร่วมกัน รู้จักเผื่อแผ่ กระทำความดีและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ความเชื่อและพิธีกรรมจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ (1) พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ยึดคุณพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งทางจิตใจ และส่งเสริมความกตัญญูกตเวทิตาแก่ชุมชน โดยนำข้าวมาถวายพระสงฆ์ภายหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่บรรพการีชนผู้วายชนม์ (2) ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะช่วยดลบันดาลให้ปลูกข้าวได้ผลผลิตที่ดี ปราศจากภัยร้ายต่างๆ เช่น การบูชาพญานาค การบูชาพระแม่ธรณี การบูชาเจ้าที่ เลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น

4) มิติชุมชน วัฒนธรรมข้าวเป็นรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมบนพื้นฐานของอาชีพกสิกรรมที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่เป็นภูมิปัญญาในการปลูกข้าว สามารถพึ่งพาตนเอง สร้างชนันหมั่นเพียร ดำรงชีพด้วยความสันโดษ ไม่ฟุ้งเฟ้อและมีปฏิสัมพันธ์อันดีงามในชุมชน

5) มิติด้านประเพณีและวัฒนธรรม ข้าวเป็นรากเหง้าที่มีความสำคัญต่อขนบธรรมเนียมประเพณีในชุมชน อาศัยประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นช่วยหล่อหลอมให้เกิดเป็นอัตลักษณ์อันดีงาม โดยวัฒนธรรมข้าวเชื่อมโยงหลักความกตัญญูต่อเจ้านา (แม่ธรณี) และบรรพบุรุษ เพื่อนำข้าวใหม่มาถวายพระสงฆ์ภายหลังฤดูการเก็บเกี่ยวจนกลายประเพณีเดือน 4 เป้ง ตานหัว (พิน) หิงไฟพระเจ้าและตานข้าวใหม่ เพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่บรรพบุรุษและเทวดาอารักษ์ผู้คุ้มครองให้ผลผลิตเกิดความอุดมสมบูรณ์ และเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

6) มิติธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยชาวนาจะต้องตระหนักรู้ถึงผลกระทบจากกระบวนการผลิตข้าวตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งการสิ้นสุดกระบวนการ เพื่อป้องกันและรักษาความสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืน ลดต้นทุนการผลิต สร้างรายได้ รักษาสมดุลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติมากกว่าการทำนาเชิงพาณิชย์

2. กระบวนการผลิตวัฒนธรรมข้าวของชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง มีกระบวนการผลิตข้าวอยู่ 6 ขั้นตอน คือ

1) การเตรียมเมล็ดพันธุ์ (คัดเลือกพันธุ์ข้าว) ได้แก่ (1.1) เมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมดิน และ (1.2) การคัดสรรเมล็ดพันธุ์ข้าวที่อุดมสมบูรณ์

2) การเตรียมพื้นที่ โดยการเตรียมพื้นที่ทำนามีอยู่ 2 ลักษณะ คือ (2.1) การทำคูคั่นนาช่วยปล่อยน้ำเข้าออก เพื่อควบคุมปริมาณน้ำในปริมาณที่พอเหมาะ และมีการจัดวางท่อระบายน้ำออก (2.2) การปรับระดับพื้นที่ให้เท่ากัน เพื่อให้พื้นที่เสมอกัน (2.3) การบำรุงพื้นหน้าดิน โดยไถกลบปุ๋ยเพื่อให้เป็นปุ๋ยชีวภาพ

3) การปรับพื้นที่เพาะต้นข้าว ได้แก่ (3.1) ปรับดินให้ร่วนซุยเหมาะสำหรับการเพาะปลูก (3.2) การจัดการน้ำ โดยชุมชนได้ขุดเจาะน้ำบาดาลใช้ในการเกษตร

4) การเพาะต้นกล้าข้าว โดยมีขั้นตอนการเพาะต้นกล้า คือ (4.1) การไถคราดและปรับน้ำในประมาณที่เพียงพอ (4.2) การเพาะเมล็ดพันธุ์ข้าว โดยนำเมล็ดพันธุ์แช่น้ำประมาณ 2 - 3 วัน แล้วนำขึ้นมาพัก 1 วัน ก่อนหว่านลงแปลงนา (4.3) การเตรียมน้ำแล้วไถคราดดินให้ร่วนซุยในระดับเสมอกัน ปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 2 - 3 ชั่วโมง แล้วหว่านเมล็ดพันธุ์ (4.4) หว่านเมล็ดพันธุ์ แล้วปล่อยเมล็ดพันธุ์ให้อยู่ในนาประมาณ 1 วันเต็ม ค่อยปล่อยน้ำออก (4.5) การเฝ้าดูการเจริญเติบโตของต้นกล้า 10 - 15 วัน โดยนำน้ำจุลินทรีย์ผสมน้ำพ่นต้นกล้า เมื่อต้นกล้าประมาณ 30 - 45 วัน แล้วค่อยนำไปปักดำ

5) การดำนา โดยชุมชนลุ่มน้ำจางมีขั้นตอน คือ (5.1) ชังน้ำในนาเพื่อช่วยให้ดินนิ่ม ไม่แข็ง และง่ายต่อการไถดำ (5.2) การดำนาควรปล่อยน้ำให้เหลือประมาณ 10 - 15 เซนติเมตร (5.3) ไถคราดให้ดินร่วนซุย แล้วปักดำ (5.4) ภายหลังปลูกข้าวได้ 15 วัน ควรนำจุลินทรีย์ผสมน้ำพ่นต้นข้าว เพื่อให้ต้นกล้าแข็งแรงและทนต่อศัตรูข้าว (5.5) ดูแลต้นข้าวโดยระดับน้ำอยู่ในระดับที่พอเหมาะ พ่นจุลินทรีย์ทุก 20 วัน จนข้าวตั้งท้องแล้วค่อยงด และ (5.6) การปล่อยน้ำออก เพื่อเตรียมเก็บเกี่ยว

6) การเก็บเกี่ยว เกษตรกรจะเตรียมอุปกรณ์เกี่ยวข้าวเพื่อตีข้าวและเก็บข้าวขึ้นยุ้งฉาง (ร่อนข้าว) โดยหาฤกษ์มงคล และชุมชนจะช่วยกันเกี่ยวข้าวโดยเอามือหรือเอววันกัน แล้วนำข้าวมากองรวมกัน ตากให้แห้งประมาณ 1 – 2 สัปดาห์ก่อนนำไปตีข้าวหรือนำข้าวเปลือกขึ้นยุ้งฉางแล้ว รวมถึงการนำข้าวใหม่ไปทำบุญ เรียกว่า “ทานข้าวล้นบาตร” หรือหล่อข้าวบาตร เพื่ออุทิศกุศลแก่เทวดาขุนน้ำป๋วยตาตายาย พ่อแม่ที่เป็นเจ้าไร่นาเดิม

3. การส่งเสริมอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง เพื่อขับเคลื่อนวัฒนธรรมข้าวอินทรีย์วิถีพุทธที่เชื่อมโยงคติ ความเชื่อ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชนในการทำนาเชิงอนุรักษ์ที่ลดค่าใช้จ่าย พัฒนาคูณภาพชีวิตชุมชนในมิติสุขภาพ เศรษฐกิจ สังคมและธรรมชาติ โดยการส่งเสริมวัฒนธรรมข้าวอินทรีย์วิถีพุทธแบ่งออก 5 อย่าง ได้แก่

1) การอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิมมุ่งเน้นการทำนาเพื่อบริโภคในครัวเรือนและอาศัยความรู้จากการสืบสานจากบรรพบุรุษมาใช้ในการดูแล รักษา และเสริมสร้างความเจริญเติบโตของต้นข้าว เพื่อลดค่าใช้จ่ายและได้ผลผลิตจากข้าวที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เกิดประโยชน์ในการผลิตและการบริโภคแก่เกษตรกรด้วย

2) การส่งเสริมวัฒนธรรมข้าวตามภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ยกย่องและแสดงความกตัญญูคุณพระแม่ 3 พระองค์ คือ พระแม่โพสพ พระแม่คงคา และพระแม่ธรณี ที่เป็นเทพเจ้าในการดลบันดาลด้านการเกษตรตามความเชื่อในท้องถิ่น

3) การเสริมสร้างพลังชุมชนแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดการตระหนักคุณค่าวัฒนธรรมข้าวที่เป็นรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมอันนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต ชุมชน และสิ่งแวดล้อม และเป็นแนวทางการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนให้เกิดความยั่งยืนอย่างแท้จริง

4) การสร้างคุณค่าวัฒนธรรมข้าวอินทรีย์วิถีพุทธ โดยส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมด้วยประเพณีท้องถิ่นที่นำผลผลิตทางการเกษตรมาถวายพระสงฆ์ (เดือน 4 เป็งเหนือ) เพื่ออุทิศกัลปนาผลแก่บรรพบุรุษในการแสดงความกตัญญูและขอบคุณสิ่งศักดิ์ผ่านพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา

5) การขับเคลื่อนข้าวอินทรีย์วิถีพุทธ โดยสร้างกฎ กติกา และมาตรการที่คอยช่วยเหลือการทำเกษตรอินทรีย์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการผลักดันนโยบายระดับครัวเรือน ชุมชน และประเทศชาติต่อไป ตลอดจนการมาตรการที่สร้างแรงจูงใจการทำข้าวอินทรีย์วิถีพุทธให้ประสบผลสำเร็จและเป็นที่พึงพอใจแก่เกษตรกรในชุมชน

สรุปได้ว่า อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมข้าว ชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง สามารถสังเคราะห์ได้ดังตาราง

มิติที่ส่งผลต่ออัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าว	กระบวนการผลิตวัฒนธรรมข้าว	การส่งเสริมอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชน
1. มิติทางด้านพระพุทธศาสนา 2. มิติด้านครอบครัว 3. มิติด้านความเชื่อและพิธีกรรม 4. มิติชุมชน 5. มิติด้านประเพณีและวัฒนธรรม 6. มิติธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	1. การเตรียมเมล็ดพันธุ์ ทั้งการคัดเลือกพันธุ์และเมล็ดพันธุ์ข้าว 2. การเตรียมพื้นที่ปลูก ตั้งแต่การจัดการน้ำ พื้นที่และการบำรุงดิน 3. การปรับพื้นที่เพาะต้นข้าวและระบบน้ำ 4. การเพาะต้นกล้าข้าว ตั้งแต่การไถคราด การเพาะเมล็ดพันธุ์ข้าว การเตรียมน้ำแล้วไถคราดดินให้ร่วนซุย การหว่านเมล็ดพันธุ์ และการเฝ้าดูการเจริญเติบโตของต้นกล้า 5. การดำนา ควรปล่อยน้ำให้เหลือประมาณ 10 – 15 เซนติเมตร การนำจุลินทรีย์ผสมน้ำพ่นต้นข้าว ดูแลต้นข้าวโดยระดับน้ำอยู่ในระดับที่พอเหมาะ 6. การเก็บเกี่ยว จนกระทั่งการนำข้าวใหม่ไปทำบุญ เพื่ออุทิศกุศลแก่เทวดาขุนน้ำปู้ย่าตายาย พ่อแม่ที่เป็นเจ้าไร่นาเดิม	1. การอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแล รักษา และเสริมสร้างความเจริญเติบโตของต้นข้าว 2. การส่งเสริมวัฒนธรรมข้าวตามภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความเชื่อที่เป็นเครื่องเหนียวจิตใจชุมชนกับธรรมชาติ 3. การเสริมสร้างพลังชุมชนแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ชุมชน และสิ่งแวดล้อม 4. การสร้างคุณค่าวัฒนธรรมข้าว อินทรีย์วิถีพุทธ การมุ่งเน้นประโยชน์สุขแก่ผู้ถวายชนม์และแสดงความกตัญญูผ่านความเชื่อทางพระพุทธศาสนา 5) การขับเคลื่อนข้าวอินทรีย์วิถีพุทธ โดยวางมาตรการช่วยในการทำเกษตรอินทรีย์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง “อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมข้าว ชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง” สามารถอภิปรายผล ดังนี้

1. อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวจะอาศัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะช่วยเอื้ออำนวยต่อการทำเกษตร ซึ่งวัฒนธรรมข้าวในจังหวัดลำปางมีที่สนใจเกี่ยวกับข้าวที่สอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อเกี่ยวกับการเกิดของมนุษย์และพัฒนาการของข้าวที่ถือว่าเป็นธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมของมนุษยชาติ ซึ่งการเพาะปลูกข้าวเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น และเป็นวัฒนธรรมในชุมชนแต่ละแห่ง สอดคล้องกับการศึกษาของ พระครูธรรมธรรวเรศ อคฺเตโช และคณะ (2561) ที่กล่าวถึงการบูรณาการ

พุทธธรรมและภูมิปัญญาทางการเกษตรที่เกิดจากการใช้ภูมิปัญญาอันเกิดจากการบ่มเพาะและสั่งสมจากการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนเผยแพร่กัน โดยกลุ่มเกษตรกรได้ยึดหลักศีล 5 และเมตตาธรรมเป็นเครื่องมือต่อการทำ เกษตรกรรมแบบเศรษฐกิจพอเพียง เข้าใจถึงการทำการเกษตรอินทรีย์จะสร้างคุณค่าแก่ชุมชน โดยเฉพาะสถาบัน ครอบครัวที่คอยให้ความรู้และปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม ชัดเจนจิตใจให้สมาชิกในครอบครัวรู้จักความกตัญญู ต่อบุพการีชน เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะเอื้ออำนวยต่อการดำเนินชีวิตในชุมชนตามคติและความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติ กันอย่างยาวนาน ทำให้ชุมชนเกิดความอยู่ดีกินดีและสร้างวัฒนธรรมข้าวที่เป็นรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรม กสิกรรมที่ต้องพึ่งพาตนเอง เกิดความขยันหมั่นเพียร สันโดษ ไม่ฟุ้งเฟ้อและมีปฏิสัมพันธ์อันดีงามต่อกัน สอดคล้องกับ แก่นศีล กล้าจน เทพประวิณ จันทรแรง และภูเพียรธรรม กล้าจน (2565) ที่กล่าวถึงหลักการทำ กสิกรรมวิถีพุทธที่ตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและนำไปสู่การสร้างสุขภาวะแก่ชุมชนทั้ง ทางด้านร่างกาย คือ การปรับสมดุลร่างกายจนเกิดความแข็งแรง ด้านจิตใจ คือ เข้าใจในกรรมและผลของการ กระทำ ด้านสังคม คือ การประพฤติตนให้เกิดประโยชน์และช่วยให้เกิดสังคมศานติสุข ด้านปัญญา คือ พัฒนา ศักยภาพทางจิตวิญญาณให้จิตใจไร้ทุกข์และเกิดความดีงามที่ยั่งยืน

วัฒนธรรมข้าวตามหลักการทางพระพุทธศาสนาที่ช่วยขัดเกลาจิตใจให้ชุมชนเกิดการตระหนักรู้แล้ว และ พัฒนาตนเองให้เกิดความยั่งยืนในมิติต่างๆ แล้วนั้น ยังสามารถนำไปสู่การสร้างวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงาม ผ่านพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมให้เกษตรกรได้แสดงความกตัญญูต่อบุพการี (แม่ธรณี) และบรรพ บุรุษผู้เป็นเจ้าของที่นา โดยการนำผลผลิตภายหลังการเก็บเกี่ยวนำไปถวายแก่พระสงฆ์ที่เป็นเณรานุญ การกระทำ ดังกล่าวนำไปสู่การสร้างประเพณีชุมชนที่เรียกว่า เดือน 4 เป้ง ตานหั่ว (พิน) หิงไฟพระเจ้าและตานข้าวใหม่ เพื่อ อุทิศส่วนบุญแก่ผู้วายชนม์ เทพบุตร เทพธิดา เจ้าแม่ธรณี เจ้าที่เจ้าทาง และสิ่งศักดิ์ทั้งหลายที่ช่วยให้ผลผลิต ทางเกษตรในแต่ละครั้ง นอกจากนั้น เกษตรกรรมที่ดีจะต้องสร้างความอุดมสมบูรณ์แก่สิ่งแวดล้อม เพื่อดูแล ป้องกันและรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งเกษตรอินทรีย์วิถีพุทธเป็นการทำเกษตรกรรมที่ ช่วยลดต้นทุนการผลิต สร้างรายได้ รักษาสมดุลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติสอดคล้องกับ พหุ ศักดิ์คະທັນ และ พุทธิສຣຣ ເຮືອ ເຮືອ (2560) ที่ได้กล่าวถึงการเลือกทำเกษตรที่เหมาะสมกับกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ โดยสาเหตุการ เลือกทำเกษตรเคมีเพราะปัจจัยทางด้านความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ส่งผลต่อการผลิตใน จำนวนมากและรองรับความต้องการของตลาด ขณะที่การทำเกษตรแบบอินทรีย์มุ่งเน้นการลดค่าใช้จ่ายใน ครัวเรือน ได้ผลผลิตทางการเกษตรที่ปลอดภัย รักษาความสมดุลทางธรรมชาติ ทำให้การทำเกษตรกรรมในพื้นที่ จังหวัดลำปางโดยรวมยังมุ่งเน้นการทำเกษตรเคมีเพื่อการค้าขายและรองรับความต้องการแก่ผู้บริโภค แต่ ขณะเดียวกันก็มีบางพื้นที่ที่ให้ความสำคัญของการทำเกษตรอินทรีย์ที่ตระหนักถึงการผลิตเพื่อการบริโภค เหลือ จากการบริโภคจึงนำไปสู่การขายเป็นผลผลิตทางการเกษตรอินทรีย์ปลอดสารพิษต่อไป

2. กระบวนการผลิตวัฒนธรรมข้าวของชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ได้รับการถ่ายทอด วิทยาการด้านการเพาะปลูกข้าวที่ยึดถือสืบต่อกันมา โดยเฉพาะกลุ่มชุมชนลุ่มน้ำจางที่มุ่งเน้นการทำเกษตรอินทรีย์ ที่มีขั้นตอนการเพาะปลูกตั้งแต่การเตรียมเมล็ดพันธุ์ที่เหมาะสมกับดินและเป็นเมล็ดพันธุ์ที่อุดมสมบูรณ์กับพื้นที่ สอดคล้องกับ ชูติมา เมฆวัน (2563) ที่ได้กล่าวถึงการสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ข้าวพื้นบ้านที่จะต้องคัดเลือกและเก็บรักษา

พันธุ์ การเตรียมการปลูก การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การเก็บรักษา และการแปรรูปข้าว โดยอาศัยภูมิปัญญาของชุมชนและเมล็ดพันธุ์ที่เหมาะสมกับพื้นที่ โดยพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำจางมีการจัดการพื้นที่ทำนาโดยการสร้างคูคันนาเพื่อช่วยปล่อยน้ำเข้าและออก ปรับพื้นที่นาให้เสมอกัน และมีการบำรุงหน้าดินโดยใช้ปุ๋ยชีวภาพจาก การไถกลบปอเทืองก่อนการเพาะปลูกข้าว เพื่อให้พื้นที่ดินอุดมสมบูรณ์ มีแร่ธาตุและประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อ ปุ๋ยบำรุงต้นข้าวด้วย ตลอดจนการนำความรู้ที่กลุ่มได้รับการจากอบรมในการทำปุ๋ยอินทรีย์ที่เป็นน้ำหมักสำหรับการ บำรุงต้นข้าว สอดคล้องกับ กลิ่นสุคนธ์ มาสอน สุภาพร คำสุกร และอิศเรศ จินฤทธิ์ (2564) ได้ศึกษาการบริหาร วิชากิจชุมชนผลิตปุ๋ยอินทรีย์และข้าวอินทรีย์ที่เน้นให้ความรู้ด้านการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ และเพิ่มทักษะการผสมปุ๋ย อินทรีย์ เพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมีและสารเคมีปราบศัตรูพืช พัฒนาดินให้ร่วนซุยและการจัดการน้ำที่เหมาะสมสำหรับการ เพาะปลูกข้าว โดยชุมชนลุ่มน้ำจางได้ขุดเจาะบาดาลใช้ในการเกษตร เพื่อให้มีน้ำใช้และเพียงพอต่อการปลูกข้าว โดยเฉพาะช่วยการไถกลบนาสำหรับการหว่านกล้า และการเผ้าน้ำให้มีปริมาณที่เหมาะสมเพื่อมิให้เกิดปัญหาต่อ การเจริญเติบโตของต้นข้าวและลดปัญหาภาวะโลกร้อน รวมถึงการนำน้ำหมักจุลินทรีย์ผสมน้ำพ่นต้นกล้าให้ แข็งแรงและทนต่อศัตรูข้าวทุก 20 วัน จนข้าวตั้งท้องแล้วค่อยงด และปล่อยน้ำออกสำหรับเตรียมการเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งกรรมวิธีการผลิตข้าวดังกล่าว เพื่อให้เกิดผลผลิตปลอดภัย ปราศจากสารเคมีที่เป็นอันตรายต่อมนุษย์และ สิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับผลการวิจัยของ อีรณันท์ วรรณศิริ และบำเพ็ญ พงศ์เพชรดิ (2561) ที่ศึกษาภาวะ สุขภาพของเกษตรกรที่ทำข้าวอินทรีย์และใช้สารเคมี โดยกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์จะมีสุขภาพแข็งแรงกว่ากลุ่มใช้ สารเคมี และกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์มีจะปัญหาสุขภาพจิต สังคมและเศรษฐกิจน้อยกว่ากลุ่มใช้สารเคมี ซึ่งกลุ่มชุมชน ลุ่มน้ำจางก็ตระหนักถึงปัญหาทางด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม จึงเกิดการรวมกลุ่มเพื่อผลักดันการประกอบอาชีพ กสิกรรมแบบอินทรีย์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน สอดคล้องกับ กิตติพงษ์ พิพิธกุล (2563) ที่ศึกษาเกษตรกรอินทรีย์วิถีสู่สังคมเกษตรยั่งยืน : ยุทธศาสตร์พัฒนาข้าวอินทรีย์ที่มุ่งเน้นการตระหนักถึง ความปลอดภัยในการบริโภคอาหาร และเป็นโอกาสของผลิตผลเกษตรอินทรีย์ที่สามารถสร้างรายได้และความมั่ง คั่งในการทำเกษตรแบบยั่งยืน ตลอดจนเป็นการสร้างความสมดุลแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน นอกจากนี้ การเก็บเกี่ยวตามวิถีวัฒนธรรมข้าวของชุมชนจะตระหนักถึงวันดี วันเสีย และการช่วยเหลือกันและกัน (เอามื้อ) ตั้งแต่การเกี่ยวข้าว การตีข้าว และเก็บข้าวถึงยุ้งฉาง ตลอดจนการร่วมกันบำเพ็ญบุญในการถวายข้าวใหม่เรียกว่า “ทานข้าวล้นบาตร” หรือหล่อข้าวบาตร เพื่ออุทิศกุศลแก่เทวดาขุนน้ำป๋ายต่ายาย พ่อแม่ที่เป็นเจ้าไร่นาเดิม ซึ่งถือ ว่าเป็นการสืบสานวัฒนธรรมข้าวที่ชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

3. การส่งเสริมอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เพื่อ ขับเคลื่อนข้าวอินทรีย์วิถีพุทธที่เป็นอัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนลุ่มน้ำจางที่เชื่อมโยงคติ ความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีในท้องถิ่นที่ช่วยให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตในมิติสุขภาพ เศรษฐกิจ สังคมและ ธรรมชาติ ซึ่งการส่งเสริมวัฒนธรรมข้าวอินทรีย์วิถีพุทธจะต้องเริ่มจากการอนุรักษ์วิถีวัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม มุ่งเน้น การทำนาเพื่อการบริโภคที่เกิดจากการสืบสานภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สามารถลดค่าใช้จ่าย เป็นมิตรกับ สิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับการศึกษาของ ปุริวิชญ์ พิทยาภินันท์ และอุไรวรรณ ทองแกมแก้ว (2561) ที่ศึกษาการข้าว เคมีสู่นาข้าวอินทรีย์วิถีพอเพียงที่เกิดจากการปรับทัศนคติการทำนาเคมีที่เป็นมูลเหตุของภาระหนี้สิน ปัญหาสุขภาพ ความเสื่อมโทรมของดิน ขณะที่การส่งเสริมการทำนาข้าวอินทรีย์เพื่อผลิตข้าวสำหรับการบริโภคในครัวเรือนเป็น

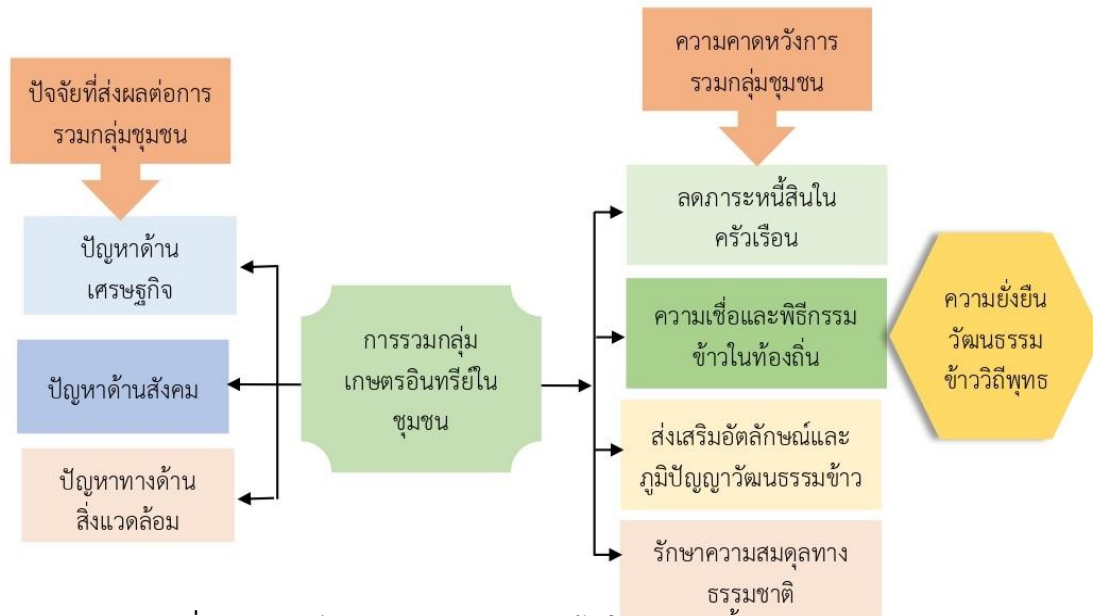
หลัก และไม่ผลิตจนเกินความสามารถตนเอง จนทำให้เกษตรกรได้หันมาทำนาข้าวอินทรีย์ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในชุมชน เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นพลังชุมชนแบบมีส่วนร่วมอันนำไปสู่การพัฒนาวิถีชีวิตให้เกิดความยั่งยืนที่ทำให้ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม การทำเกษตรที่มุ่งเน้นความสุขและความสมดุลมากกว่าการทำเกษตรแบบเคมีที่มุ่งเน้นการพาณิชย์เพียงอย่างเดียว สอดคล้องกับ อุทิศ ทาหอม สำราญ ธุระตา และเคนศ วงษา (2562) ที่ศึกษาการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรแบบมีส่วนร่วม โดยกลุ่มเกษตรกรชุมชนร่วมกันทำปุ๋ยอินทรีย์เพื่อช่วยย่อยสลายซากพืช ซากสัตว์ ลดแก๊สไข่เน่า สร้างธาตุอาหารให้พืช เสริมรากผักผลไม้ให้แข็งแรง การรวมกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพในการฟื้นฟูสภาพดินให้มีธาตุอาหารเพียงพอต่อการเพาะปลูก ลดต้นทุนการผลิตและส่งผลให้เกษตรกรเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ลด ละ เลิกการใช้สารเคมีหันมาใช้และพึ่งตนเองในการทำเกษตรกรรมในอนาคตให้เกิดความยั่งยืนยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น การส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามประเพณีล้านนาการถวายเป็นพุทธบูชาใหม่แก่พระสงฆ์ (เดือน 4 เป็งเหนือ) เพื่ออุทิศถวายเป็นผลแก่บรรพบุรุษและขอบคุณสิ่งศักดิ์ผ่านพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนานั้นยังสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าววิถีพุทธในจังหวัดลำปาง อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนได้นำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับใช้ในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สอดคล้องกับ พระครูวินัยธรรมวรธนา ญาณวโร และคณะ (2564) ที่ศึกษาการเกษตรเชิงพุทธกับแนวทางแก้ปัญหาเศรษฐกิจ โดยการนำหลักธรรมมาใช้แก้ปัญหา เช่น หลักทวิสุตธรรมมีกัตถะประโยชน์ หลักคำสอนที่เน้นการสร้างประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิต ทั้งการขยันหมั่นเพียร การเก็บรักษาทรัพย์ การคบหามิตรที่ดี และการเลี้ยงชีพชอบ ตลอดจนหลักคำสอนด้านอื่นๆ อาทิ เช่น หลักอิทธิบาท 4 หลักสังคหวัตถุ 4 ฯลฯ ที่จะนำไปสู่การประยุกต์ใช้และทำให้ลดปัญหาของอาชีพเกษตรกรอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวควรได้รับการสนับสนุน ส่งเสริมและการผลักดันจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งการสร้างกฎ กติกา ระเบียบและมาตรการต่างๆ ทั้งในแง่การส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์และช่องละวางโทษต่างๆ ที่เป็นผลกระทบจากการทำเกษตรเคมี เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนได้หันมาใส่ใจต่อการนำความรู้ท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเพาะปลูกข้าว สอดคล้องกับ นันทินา ดำรงวัฒนกุล และคณะ (2564 : 255 – 269) ได้ศึกษากระบวนการพัฒนาข้าวอัตลักษณ์ลำปางโดยจะต้องมีการขับเคลื่อนร่วมกันในระดับชุมชน ได้แก่ องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชุมชนด้านการปลูกข้าว กลุ่มเกษตรกร และกลุ่มผู้ประกอบการ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาวัฒนธรรมข้าวที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนที่สะท้อนภูมิปัญญาของท้องถิ่นตนเอง อีกทั้งยังเป็นการทำเกษตรกรรมที่มุ่งเน้นให้เป็นชุมชนสีเขียวที่สร้างความสมดุลทางธรรมชาติให้กลับคืนสู่สังคม และเป็นแนวทางการพัฒนาวิถีชีวิตของกลุ่มเกษตรกรให้เกิดความสุขภาวะทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์และปัญญาในมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในชุมชนต่อไปได้อย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

ภาพที่ 1 อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมข้าวในชุมชนลุ่มน้ำจาง

สังเคราะห์โดย : สมจันท์ ศรีปรัชยานนท์ และคณะ

จะเห็นได้ว่า อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมข้าว ชุมชนลุ่มน้ำจาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง มีลักษณะดังนี้

1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการรวมกลุ่มชุมชน ปกติชุมชนจะปลูกข้าวที่ใช้สารเคมีและทำนาเชิงพาณิชย์ ที่เน้นกำไรในการผลิตข้าวตามกระแสสังคมโลกทุนนิยม จนส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์ คุณค่าและภูมิปัญญาการปลูกข้าวของชุมชนอยู่ 3 ด้าน ได้แก่

ด้านเศรษฐกิจ เกษตรกรต้องแบกรับภาระหนี้สินเนื่องจากค่าใช้จ่ายสูงจากการใช้สารเคมีและปุ๋ยเพื่อเพิ่มผลผลิต ซึ่งบางครั้งไม่สามารถทำกำไรได้ตามที่คาดหวัง

ด้านสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเน้นการปลูกข้าวเชิงพาณิชย์ เกิดสังคมเห็นแก่ตัว เอารอดเอาเปรียบกัน เกิดการแตกแยก เห็นประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม และส่งผลต่อวัฒนธรรมข้าวที่เป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน

2. ความคาดหวังการรวมกลุ่มชุมชน โดยชุมชนลุ่มน้ำจางเริ่มตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้และได้รวมกลุ่มเพื่อพัฒนาเกษตรอินทรีย์ ซึ่งมุ่งเน้นเป้าหมายดังนี้:

ลดภาระหนี้สิน การทำเกษตรอินทรีย์ช่วยให้เกษตรกรลดการพึ่งพาสารเคมีและเครื่องจักร ซึ่งลดค่าใช้จ่ายและเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ความเชื่อและพิธีกรรมข้าวในท้องถิ่น ที่เป็นสัญลักษณ์ของ ความศรัทธา เอกลักษณ์ และปัญญาของชุมชนที่ช่วยรักษาความยั่งยืนของวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

ส่งเสริมอัตลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่น การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตข้าว เช่น การใช้พืชสมุนไพรในการบำรุงต้นข้าวและป้องกันแมลง

รักษาความสมดุลทางธรรมชาติ การทำเกษตรอินทรีย์วิถีพุทธมุ่งรักษาความสมดุลระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศ

3. ความยั่งยืนของวัฒนธรรมข้าววิถีพุทธ การทำเกษตรอินทรีย์วิถีพุทธไม่เพียงแต่ช่วยให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ แต่ยังส่งเสริมสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ สร้างความเข้มแข็งในด้านเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงการพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้ยั่งยืน

อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมข้าวของชุมชนลุ่มน้ำจางมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเกษตรอินทรีย์วิถีพุทธ ช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ และสร้างความสมดุลระหว่างการดำรงชีวิตกับธรรมชาติ ทำให้เกิดความยั่งยืนทั้งในมิติของเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนส่งเสริมสุขภาพและความสุขของสมาชิกในชุมชน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่นควรมีแผนงานและนโยบายส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ที่สร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม และเป็นแนวทางการลดภาระค่าใช้จ่ายด้านการเกษตร อีกทั้งได้ผลผลิตที่เกิดประโยชน์ ปราศจากการตกค้างของสารเคมี และเกิดความสมดุลแก่มนุษย์และธรรมชาติได้อย่างแท้จริง

2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องระดับท้องถิ่นควรมีกฎ ระเบียบ และนโยบายควบคุมการทำเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์มรดกทางภูมิปัญญาการใช้ความหลากหลายทางชีวภาพในท้องถิ่นเพื่อช่วยดูแล รักษา และเสริมสร้างต้นข้าว รวมถึงการส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมข้าวที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาอัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมข้าวที่ใช้ภูมิปัญญาเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่สามารถผลักดันให้เกิดความเข้มแข็งและสร้างชุมชนที่ยั่งยืนที่สามารถจัดปัญหาด้านบุคคล เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในชุมชน

2) การวิจัยเพื่อพัฒนาวัฒนธรรมข้าวท้องถิ่นสู่การแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่สร้างรายได้แก่ชุมชนได้อย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- Chutima Mekhawan. (2020). Guidelines for adding value to indigenous rice products corresponding to contemporary consumer contexts in Rasi Salai District, Sisaket Province. *Journal of Fine and Applied Arts, Khon Kaen University*, 12(1), 152–179.
- Department of Agriculture. (2000). *Standards for organic crop production in Thailand*. Bangkok: Department of Agriculture.
- Kaensil Klajon, Thepravin Chanraeng, & Phuphiendham Klajon. (2022). Buddhist organic farming in the Medical Dhamma Foundation of Thailand: A case study of Phupha Fha Nam Community, Mae Taeng District, Chiang Mai Province. *Philosophical Hermitage Journal*, 4(1), 76–89.
- Kittipong Phiphitkul. (2020). Organic agriculture: A pathway to a sustainable agrarian society—Strategy for developing organic rice. *Journal of Academics and Research, Northeastern University*, 10(1), 116–130.
- Klin-sukon Masorn, Supaporn Kasuk, & Isaret Jinrit. (2021). Management of a community enterprise group producing organic fertilizer and organic rice: A case study of Tha Si-Nong Samran Village, Ko Kaeo Subdistrict, Selaphum District, Roi Et Province. *Journal of Buddhist Wisdom Development*, 5(2), 187–195.
- Manit Kittijungjit. (2012). *Sufficiency economy: A way of life in balance*. Bangkok: Saengchan Printing.
- Nandapanich, Hataichanok. (2004). *A study of ecological and environmental impacts from modern rice cultivation culture*. (Research report). Faculty of Science and Technology, Ubon Ratchathani Rajabhat University.
- Office of Policy and Planning, Ministry of Defence. (2023). *Action plan for national security capacity development (2023–2027)*. Bangkok: Office of the Permanent Secretary for Defence.
- Pahol Sakkatkatat & Puttisans Kruakhum. (2017). Factors associated with farmers' choice to engage in chemical or organic farming in Chiang Mai Province. *Journal of Agricultural Research and Academic Promotion, Maejo University*, 34(2), 66–77.
- Phakkaphon Sanitsom & Manwipha Intrathat. (2016). Desired military leadership characteristics of graduates from Navamindradhiraj Royal Thai Air Force Academy: A case study of academic year 2014. *Air Force Academy Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(4), 153–164.

- Phattanasophon, Rattana. (2021). Military leadership of unit commanders in the new normal situation in Nan Province (Unpublished individual research report). Army Command and General Staff College.
- Phra Kru Vinayadhorn, Yanavaro, & colleagues. (2018). Integration of Buddhist dhamma and agricultural wisdom in organic farming communities. *Journal of Buddhist Studies*, Chulalongkorn University, 25(1), 48–54.
- Phra Kru Vinayadhorn, Yanavaro, & colleagues. (2021). Buddhist agriculture and approaches to economic problem solving. *Panyapathan Social Sciences Journal*, 3(1), 37–48.
- Phurawich Pityaphinan & Uraiwan Thongkaemkaew. (2018). From chemical to sufficiency-oriented organic rice: Lessons from Sangyod rice cultivation in Phatthalung Province. *Journal of Community Development Research (Humanities & Social Sciences)*, 11(4), 64–74.
- Rasi, Phumisak. (2016). *Agriculture 4.0*. Bangkok: Office of Agricultural Economics.
- Royal Household Bureau. (2019). Royal address at the sword presentation and graduation ceremony for graduates of military academies, Phramongkutklao College of Medicine, and international military institutions, Academic Year 2018. Retrieved February 2, 2025, from <https://www.royaloffice.th/wp-content/uploads/2022/07/T0330-4.pdf>
- Sutjai Jongworakitwatana. (2002). A study of production and marketing economics for organic vegetable cultivation. *Agricultural Economic News*, 45(551), 6–14.
- Thai Studies Journal. (2022). Traditions and rituals related to rice cultivation. Retrieved November 25, 2022, from [http://www.thaistudies.chula.ac.th/...](http://www.thaistudies.chula.ac.th/)
- Theeranut Wannsiri & Bamphen Phongpetchadit. (2018). Health status of farmers practicing organic and chemical rice cultivation in Nakhon Pathom Province. *Journal of Research & Development, Valaya Alongkorn under Royal Patronage (Humanities & Social Sciences)*, 13(2), 218–228.